

Lutter Tibor államvédelmi megfigyelése

Írásomban a „régí” Eötvös József Collegium utolsó igazgatója, az idén száz esztendeje született Lutter Tibor és a magyarországi sztálinizmus politikai rendőrségének kapcsolatát szeretném megvizsgálni.¹

Véleményem szerint ez bővítheti az ország egyik legfontosabb elitképző intézményének felszámolásáról meglévő tudásunkat,² valamint segítheti egy Lutter Tibor biográfia megírását is.

A kutatás azokon az iratokon alapul, amelyeket Lutter Tibornak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött „személyi dossziéja”³ tartalmaz. A 1950-től vezetett személyi dossziékat azokra a személyekre nyitották, akik bizalmas nyomozás alatt álltak, mert kém, kártevő demokráciaellenes bűncselekménnyel; valamint azokra, akik diverziós és terrorista szándékkal voltak gyanúsíthatók.⁴ Az itt lévő iratok alapján képet alkothatunk arról, hogy miként gondolkodott a pártállam politikai rendőrsége egyes személyekről, csoportokról, intézményekről. A kutatás az Eötvös József Collegium történetét feltáró program keretébe illeszkedik, melyet az intézménynek ma is helyet adó Ménesi úti épület centenáriuma emlékező konferencia hívott életre.

Lutter Tibor irodalomtörténész, az irodalomtudományok doktora (1954) 1910. augusztus 15-én született Budapesten római katolikus értelmiségi családban Lutter Nándor királyi járásbíró és Szabó Mária fiaként. Középiskolai tanulmányait a kalocsai jezsuita gimnáziumban kezdte meg, majd a budapesti II. kerületi Királyi Egyetemi Katolikus Reálgimnáziumba járt, ahol jeles eredménnyel érettségizett 1928-ban.⁵ Az olvasott, angolul és franciául is jól beszélő tehetséges diákot még abban az évben felvették a Pázmány Péter Tudományegyetemre, valamint az Eötvös József Collegiumba, amelynek 1932-ig volt tagja. 1932-ben részt vett a Collegium kommunista szervezkedésében, de nem játszott vezető szerepet. Miután a tagok lebuktak, saját bevallása szerint, elszakadt egy időre a munkásmozgalomtól.⁶ Az egyetemen tanári (1933), majd bölcsészdoktori diplomát szerzett (1936). Alapvetően az angol irodalom kérdéseivel foglalkozott, disszertációját James Joyce-ról írta. 1933 szeptemberétől 1946-ig a IX. kerületi kereskedelmi iskolában tanított. 1943 decemberétől a Külügyminisztérium sajtóosztálya számára angol híryanagot gyűjtött és fordított, ezt a későbbi jelentésekben is megemlítik. A háború után Lutter is érezhette, hogy ez az esemény „fekete folt” lehet életrajzában, ezért 1950. október 17-ei keltezésű autobiográfiájában azzal védekezett, hogy a „fasiszta” Külügyminisztériumban végzett munkája során gyűjtött információkat az illegális kommunista sejtek felé továbbította (közelebbről Losonczy Géának és Haraszi Sándornak).⁷ Abból viszont nem tudta kimagyarázni magát, hogy 1943 márciusától 1944 márciusáig a birodalmi német gimnázium (Deutsche Reichschule) tanára volt.⁸

A háború után Luttert meghívták a Szegedi Tudományegyetem angol tanszékére megbízott előadónak, ahol 1948 elejéig tanított, közben Debrecenben habilitált „a felvilágosodás kori angol irodalom” tárgyköréből, illetve 1946–1947-ben ösztöndíjasként kutatta a XVII. századi angol irodalmat a leedszi egyetemen. 1948. február 1-jén kinevezték egykori otthonának és iskolájának, az Eötvös Collegiumnak a tanárává, ahol angol irodalomra oktatta hallgatóit. 1948 júniusában lemondatták az intézmény hagyományait védelmező, nemzeti parasztpárti igazgatót, a volt kultuszminiszter Keresztury Dezsőt, és az elődjével ellentétben az egyeduralomra törő Magyar Dolgozók Pártja (MDP) irányában sokkal lojálisabb Luttert tették meg az Eötvös Collegium vezetőjének.⁹

Lutter már szegedi tartózkodása idején a politikai rendőrség figyelmébe került. Az Angol Tanszéken tanító Lutter ugyanis tagja volt egy baráti társaságnak, melyet az Egyetem akkori gazdasági igazgatója, a Polgári Demokrata Párt elnöki bizottságának volt tagja, Gönczi Pál szervezett. 1947 decemberében a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) letartóztatta dr. Szentgyörgyi Károly kollégiumi igazgatót, aki többek

között „bevallotta” azt is, hogy kapcsolatban állt a Gönczi-féle társasággal. Vallomása szerint ennek tagjai (Lutteren kívül Kanyó Béla, Purjesz Béla, Berecz Péter és Bruckner György orvosok, Tóth László rektor és Mester Miklós tanár, Gönczi Pál és leánya, Gönczi Éva egyetemi könyvtáros) „rendszeresen összejöttek Gönczy Pál lakásán, és az összejövetelek során egymás közt felosztva, rendszeres politikai beszámolót tartottak a maguk testületéről. A személyek ugyanis úgy voltak megválasztva, hogy e társaságban képviselve voltak mind a politikai pártok, mind pedig a szegedi egyház is. E beszámolóba az egyes tagok előadták a két összejövetel közt eltelt időszakban történő, munkaterületeken ismeretes komolyabb, lényeges eseményeket.”¹⁰ Szentgyörgyi szerint Göncziék angolszász hírszerző tisztekkel álltak kapcsolatban, akiknek a politikai beszámoló alapján összegyűjtött anyagokat Gönczi Éván keresztül juttatták el.

Gönczi Pál mindemellett azért volt gyanús az ÁVO-nak, mert jó kapcsolatban állt Michael Halstedt angol lektorral, aki 1947 áprilisában érkezett Szegedre. Gönczi az Egyetemen szállásolta el egy hónapig (Lutter tanári lakása mellett). A külföldi állampolgár előírászerűen jelentkezett a helyi szovjet katonai parancsnokságnál, ám alig tette ki onnan a lábát, egy szovjet tiszt máris gyanúsna találta, és felhívta a magyar rendőrök figyelmét arra, hogy az NKVD szerint Halstedt angol kém. Az 1948. október 5-i jelentés nem tér ki arra, hogy miből gondolja ezt az orosz tiszt, viszont megemlíti, hogy szegedi tartózkodása alatt Halstedt „legmeghittebb tolmácsa” Lutter Tibor volt.¹¹

Lutter személyi dossziéjában mindössze néhány jelentés található az angol hírszerzőkkel feltételezett kapcsolatáról. Egy későbbi (1950. augusztus 30-ai) beszámoló azonban már tényként rögzíti, hogy Lutter „mint a szegedi egyetem tanára hírszerzők által rendezett összejöveteleken vett részt”¹², és ez a megállapítás vissza-visszatér a később keletkezett iratokban is. Mindenesetre Luttert nem tartóztatták le emiatt (és más miatt sem), ellenben Szenczi Miklós, egy másik egykori Eötvös-kollégista, a budapesti egyetem angol tanszékének vezetője börtönbe került az angoloknak való kémkedés gyanújaival.¹³ A megüresedő tanszék élére 1949-ben Luttert nevezték ki.

Lutter életének fontos eseménye, hogy 1948 nyarán az Eötvös Collegium igazgatója lett.¹⁴ 1948 májusában ugyanis a Collegium kommunista frakciója kiereszkolta, hogy a titkosan megválasztott Vekerdy József helyett Nagy Andrást nevezzék ki ifjúsági elnökké. Ezután Révai József követelte tizenegy kollégista kizárását, akiket felelőssé tett Nagy András első alkalommal történt vereségeért. Ez adta meg a végső lökést Keresztury Dezső igazgató távozásához. Lutter nekiállt átalakítani az elit intézményt „progresszív” irányban. Az addigra már egyeduralkodó MDP vezetőségének Lutter tökéletes igazgatónak bizonyult: párthű kommunista, akit bármikor lehetett a múltjával zsarolni (háború előtti tevékenysége a Reischule-ban, illetve az angoloknak való feltételezett kémkedés miatt). Lutter nyári kinevezése után azonnal munkához látott: a kommunista frakció tagjaival¹⁵ igen jó kapcsolatot alakított ki, és kívánságuknak megfelelően áldását adta egy ifjúsági felvételi bizottság megalakítására, melyben a Collegium kommunista hallgatói vizsgáztatták az intézménybe jelentkezőket (erre korábban nem volt példa).¹⁶ Lutter különösen jó viszonyt alakított ki ezek egyikével, bizonyos Lakatos Imrével.

Lakatos Imre (1922–1974) – eredetileg Lipschitz (vagy Lipsitz) Imre – 1922-ben született Debrecenben, zsidó polgári családban. 1940-től a debreceni egyetemen folytatott előbb jogi, majd matematikai, fizikai és filozófiai tanulmányokat. 1943-tól illegális marxista szemináriumot vezetett. Az 1944. márciusi német megszállás után Lakatos szerelme, a szintén zsidó származású Révész Évával (akit rövid időre 1947-ben feleségül is vett) és néhány barátjával hamis papírokkal Nagyváradra menekült, ahol csatlakozott hozzájuk egy Izsák Éva nevű 19 éves ellenálló. Lakatos tartott attól, hogy a lány lebukik, ezért rávette, hogy kövessen el öngyilkosságot. A szovjetek bevonulása után Lakatos visszatért Debrecenbe, ahol befejezte tanulmányait (matematika–fizika szakos tanári oklevelet szerzett), és annak ellenére, hogy kikerült az egyetemről, jelentkezett az Eötvös Collegiumba, ahová Keresztury Dezső külön engedélyével vették fel. Belépett a Magyar Kommunista Pártba (MKP), melynek lelkes agitátora lett. 1947-től a Népművelési Minisztérium Kultúrpolitikai Osztályán dolgozott. 1950-ben letartóztatták, majd több évre internálták (előbb Kistarcsára, aztán Recskre). 1953-ban szabadult, az 1956-os forradalom után elhagyta az országot, és Angliában telepedett le, ahol világhírű

matematika- és tudományfilozófus lett Karl Popper asszisztenseként. 1969-től tanszékvezető egyetemi tanár volt a London School of Economicsban, emellett több amerikai egyetemen is oktatott meghívott előadóként. Agyvérzésben hunyt el 1974-ben, Londonban.¹⁷

Lakatos (aki 1947-ben a *Valóság* hasábjain marxista szemszögből intézett támadást a Collegium ellen¹⁸, amit a legtöbb kollégista sosem bocsátott meg neki) volt a háború utáni Eötvös Collegium egyik legrejtélyesebb figurája. Az intézmény „Mefisztójaként” is emlegetett Lakatos¹⁹ szenvedélyes vitázó volt, sokak szerint lángész, mások szerint démoni figura, aki makacsul kitartott érvei mellett, és nem volt tekintettel senkire karrierista törekvései során. Kétségkívül megosztó személyiség volt, akit Lutter kedvelt. Bizonyos források szerint Lutter 1945 előtti antiszemitizmusát azzal próbálta leplezni, hogy 1947-es kiköltözése után visszafogadta Lakatost a Collegiumba, sőt saját szolgálati lakásán biztosított neki szállást²⁰ (ahol aztán Lakatos elcsábította Lutter akkor még kiskorú lányát, Évát²¹). Egy 1950 tavaszán keletkezett iratban (melyen Heller Ágnes aláírása szerepel) azt olvashatjuk, hogy az egyetemen Lutterről azt látják, hogy antiszemita, „amit konkrétan nem lehet ugyan sehol sem megfogni, csak annyiban nyilvánul meg, hogy zsidó kinézésű embereket következetesen rosszabbul osztályozza.” Az angol szakosok tudták, hogy 1945 előtt Lutter tanított a birodalmi német gimnáziumban, és úgy vélték, hogy „igazán máig sem számolta fel a fasizmust magában.”²² Ám meglehet, hogy Lakatos befogadásával nemcsak az antiszemitizmus vádját akarta magáról lemosni Lutter: elképzelhető, hogy valamiképpen szimpatikus volt neki a „Collegium Mefisztója”. Talán azért, mert az elit intézménnyel kapcsolatos terveik nagyon hasonlóak voltak: egy 1997. májusi interjúban Lutter Éva azt mondta, hogy apja „ugyanúgy képzelte el az Eötvös jövőjét, ahogyan azt Lakatos látta: egyszerre testesíti meg az oktatási tökélyt és a népi demokrácia céljait.”²³

Lakatosnak azonban számos ellensége is volt. Az egyik legjelentősebb Szigeti József filozófus²⁴, akinek sikerült elcsábítania Lakatos feleségét, valamint gyermekkori szerelmét, Révész Évát. Szigeti gyűlölte Lakatost, és úgy vélte, hogy Révész Évát egy szörnyeteg karmai közül mentette meg.²⁵ Másik ok, amiért Szigeti ki nem állhatta Lakatost, az volt, hogy ő folyamatosan bírálta mentorát, az elismert marxista filozófus Lukács Györgyöt (később az opportunista Szigeti is beállt az egykori mesterét támadók csoportjába). Szigeti ezért több jelentést is írt Lakatos és hívei ellen. Lutter személyi dossziéjában olvasható az egyik ilyen írása „Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében II.” címmel. Szigeti kifejtette, hogy a Collegium „kifejezetten ellenséges ideológiai befolyás” alatt áll, mert a trockizmushoz közel álló „burzsoá karrierista” Lakatos Imre az igazgató háta mögötti „szürke eminenciásként” megfertőzte a kollégiumi kommunista sejtet káros gondolataival. Ez többek között abban is megnyilvánult, hogy lebeszéltek arról a kollégistákat (különösen a friss munkáskadereket), hogy a Lukács György vezette Esztétikai Intézetben dolgozzanak, illetve akik már ott voltak, azok ellen hajszát indítottak (különösen Kardos Pál és Miklós Pál jeleskedett ebben). Lutter (Lakatos hatására) többeket azért nem vett fel a Collegiumba, mert Szigeti ajánlotta őket (pl. 1948 őszén az Esztétikai Intézet egyik munkatársát, Zoltai Dénest).²⁶ Szigeti szerint részben Lakatosnak köszönhető, hogy 1948 nyarán kinevezték Luttert igazgatóvá, valamint az Országos Ösztöndíj Tanács elnökévé (ez nem elképzelhetetlen, hiszen Lakatos 1947-től a Népművelési Minisztérium Kultúrpolitikai Osztályán dolgozott, 1948 elején pedig tett is javaslatot a Párt értelmiségi osztályán Lutter kollégiumi igazgatóvá történő kinevezésére).²⁷ Szigeti Lakatos mellett még Mérei Ferenc pszichológust is felelőssé tette a Collegium „elrontásáért” (ő volt abban az időben a lélektan tanára az intézményben). Szerinte Lakatos mellett Mérei is közreműködött abban, hogy kinevezték Luttert az Ösztöndíj Tanács elnökévé, illetve az Eötvös Collegium igazgatójává.²⁸ Mérei véleményét rendszeresen kikérte Lutter a Collegium pedagógiai vezetésére vonatkozóan, sőt miután egy oktatásügyi határozat elítélte Méreit, Lutter védelmébe vette. Cserébe Mérei a Collegiumból szerezhetette be „munkáskáder-szükségletét.”²⁹ Szigeti szerint miután a *Társadalmi Szemlé*ben megjelent egy cikk Mérei ellen, Lakatos és Lutter az Esztétikai Intézet elleni támadást azért kezdeményezték, hogy elvonják a figyelmet a Méreihez fűződő viszonyukról.³⁰ Egy másik

jelentés szerint a Méreit támadó cikk szerzőjéről, Lázár Györgyről azt híresztelte Lutter, hogy szélhámos és sikkasztó.³¹

Lakatos Imrét 1950. április 20-án őrizetbe vették: Lutter lakásából hurcolta el az Államvédelmi Hatóság (ÁVH).³² Kistarcsára, majd Recskre internálták. Nem tudni pontosan, hogy miért tartóztatta le a politikai rendőrség. Lehetséges, hogy egy Révai József elleni koncepció perben szántak neki szerepet, ám miután elvetették a per ötletét, a fölöslegessé és kellemetlenné váló Lakatost inkább internálták. Elképzelhető, hogy rossz viszonya Gerő Ernővel vagy emigrált rokonainak a léte járult hozzá elhurcolásához.³³ Elképzelhető, hogy Izsák Éva öngyilkossága volt az egyik ok.³⁴ Lutter azt gondolta, hogy barátját kémkedés miatt csukták le,³⁵ ez azonban valószínűleg nem igaz, az viszont igen, hogy az államvédelmisek „trockistának” tartották Lakatost.

A politikai rendőrség „Vladimir” fedőnevű ügynöke³⁶ 1950. július 4-én beszélgetést folytatott Szigetivel, aki szerint Luttert idegileg rendkívül megviselte a letartóztatás, és foglalkozott azzal a gondolattal, hogy lemond igazgatói posztjáról (mivel a Collegiumnak ekkor már csak hetei voltak hátra, erre nem került sor). Szigeti azt is említette, hogy a Lutter által vezetett angol szakon az Eötvös-kollégistáknak privilégiumaik vannak, és csak kollégista lehet szemináriumi vezető, ráadásul az angol szakon elnyomják a munkás-paraszt diákokat a polgári származású, jobboldali hallgatók javára.³⁷ Mondta ezt Szigeti arról a Lutterről, aki 1949 szeptemberében sorra vette fel azokat a szegényparaszt- és munkásszármazású kádereket, akiknek java része rendkívül gyengén szerepelt a felvételin, ellenben politikai szempontból tökéletesen megfelelt az MDP elvárásainak.

A hatalomnak nem volt szüksége az Eötvös Collegiumra, még jelentősen átalakított „progresszív” formájában sem, így 1950 nyarán teljesen felszámolták, és egyszerű, zsúfolt diákszállót alakítottak ki benne. Nehéz időszak volt ez Lutter Tibor életében: egykori iskoláját (amit valamelyest a szívében viselt, és próbált megmenteni) megszüntették, ráadásul az MDP-ből is kizárták (úgy gondolta, azért, mert jó kapcsolatban volt Lakatossal). Biztosan megfordult a fejében, hogy a következő lépés az ő letartóztatása lesz. Nem csoda, hogy egy beszélgetés során azt mondta: a párt a nyilas idők idéző terrorisztikus módszerekkel él, és el fogja veszíteni híveit.³⁸

A Collegium megszüntetése után Lutter fő foglalkozása az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) angol tanszékének vezetése lett (emellett az Idegen Nyelvek Főiskoláján is tanszékvezetői állást kapott). A megfigyelésén dolgozó Rák Vilmos **áv.** alhadnagy úgy vélte, hogy Lutter igyekezett az Eötvösben „olyan nyugati, polgári szellemet megvalósítani, amely az ő beállítottságának megfelelt”, ahol „klikket alakított maga köré, a munkáskádereket elnyomták, s több alkalommal helytelenítette Pártunk oktatási politikáját, melynek az volt a célja, hogy a fenti kollégiumban uralkodó régi szellemet megszüntesse.”³⁹ Ez természetesen nem igaz, viszont a megfogalmazás gyanúsán emlékeztet Szigeti vádjaira. Az tény, hogy Lutter olykor – finoman – hangot adott annak, hogy nem kellene teljesen felszámolni a Collegiumot, sőt még egy javaslatot is készített a vallás- és közoktatásügyi miniszternek abból a célból, hogy a Collegiumot alakítsák át a szovjet mintájú felsőoktatásban az aspirantúra-képzés központjává.⁴⁰ Levelére nem érkezett válasz, mivel a levélpapíron lévő megjegyzés szerint: „Nem ment el!”.⁴¹

Szigeti József, az akkor már egyetemen tanító filozófus 1950. november 27-én bejelentést tett az ÁVH-nál Lutter „pártellenes” tevékenységére vonatkozóan. Ebben ismételtelen felhívta a szervek figyelmét, hogy Lutter 1945 előtt a „náci ideológia egyik legfontosabb magyarországi fellegvárában”, a Deutsche Reichschule-ban tanított, továbbá jó kapcsolatban volt a Rajk-ügy során letartóztatott Mód Péterrel és az Angliába disszidált Schöpflin Gyulával (mindketten részt vettek az 1932-es kollégiumi kommunista szervezkedésben, Lutter még akkor ismerkedett meg velük). Azt is tudni vélte Szigeti, hogy Lakatost Lutter főiskolai tanárnak akarta kinevezni „minden jogalap nélkül”. Ráadásul az Ösztöndíj Tanácsba Lutter a Lakatos által javasolt embereket vitte be (pl. a kiváló ókortörténész Szabó Árpádot), akik aztán nem körültekintően határoztak az ösztöndíjak odaítéléséről (egy szakkáderezésen derült ki, hogy a jelöltek között vannak „ellenséges elemek” is).⁴²

1950. december 12-én egy másik férfit hallgattak ki a Hatóságnál: a Lukács-tanítványt, az 1956-ban Nyugatra távozó marxista filozófus Mészáros Istvánt. Mészáros 1949-ben vették fel a Collegiumba. Ő úgy vélte, hogy „Lutternek nem volt önálló véleménye, és ezért káros volt az, hogy Lakatossal együtt lakott, mert Lakatos mindenben befolyásolta Luttert.” Az igazgató önállótlanágáról akkor győződött meg, amikor felvételizett, és szakmai beszélgetést folytatott vele. Mészáros minden bizonnyal befolyásolta Szigeti véleménye, mert arra a kérdésre, hogy milyen viszonyban volt az igazgató Mérei Ferencel, így válaszolt: „Szigeti József egy[etemi] intézeti tanártól hallottam, hogy 1948-ban Lutter lakásán Mérei, Lakatos és többen megbeszélést tartottak arról, hogy a kultúrpolitikai vezetőhelyeket kikkel töltsék be. Természetesen elsősorban saját személyük jött számításba.”⁴³

Egy héttel később az ÁVH kihallgatott egy másik Szigeti-patronált, Zoltai Dénes egyetemi gyakornokot is, aki 1949-ben, másodszori nekifutásra lett kollégista (Szigeti szerint 1948-ban azért nem vették fel a Collegiumba, mert ő javasolta). Talán nem meglepő, hogy Zoltai is ugyanazokat a vádakát ismételte, amit mesterétől hallott: azzal vádolta Luttert, hogy egy polgári elemekből álló klikket szervezett a Collegiumban, mely „helytelen módon irányította” a diákokat. Emellett megemlítette azt is, hogy „Lutter magatartását munkáshallgatókkal szemben egy látszólagos hízelgő, képmutató irányzat jellemezte. A hallgatókkal nem foglalkozott, irányítást a tanulásukhoz nem adott.”⁴⁴ Eme jelentések minden bizonnyal elegendőnek bizonyultak arra, hogy továbbra is megfigyelés alatt tartsák Luttert.

Az ÁVH ügynökei már a lakóhelyén is figyelték Lutter Tibort és családját. Egy 1951. március 19-ei jelentés megállapítja, hogy a szovjet megszállás előtt Lutter „közismert volt jobboldali gondolkozásmódjáról”, ám „megnyilatkozásaiban (...) rendkívül óvatos volt.” A Hatóság embere megtudta, hogy Lutter Éva 1945 előtt a családban „mást nem hallott a szovjet katonákról, csak azt, hogy embertelenek, borzalmasak stb.” A jelentés szerzője arról írt, hogy Lutter nacionalista szellemben nevelte családját, gyermekei előtt „mindenkit szidott, aki nem magyar, vagy nem német.”⁴⁵ Kiderül az is, hogy Lutter lakhelyén⁴⁶ a házfelügyelőn kívül nem beszél senkivel, de vele is csak jelentéktelen dolgokról szokott társalogni a liftben. A ház közösségének megmozdulásain ritkán vesz részt, lakógyűlésen sosem szólal fel – mindig elfoglaltságaira hivatkozik. Viszont kiderül az is, hogy Lutter felesége (születési nevén Selybi Sarolta) tisztviselőnként politikai megnyilatkozásaiban már nem annyira óvatos: elszólásai elárulják, hogy Nyugatra vágyik. Amikor a munkaközösség könyvjutalomban részesítette, kikotyogta, hogy nem örül az ajándéknak, Anton Makarenko szovjet író és pedagógus könyvének, szívesebben olvasna nyugati írótól valamit, mert „a keleti irodalom és neveléstudomány még nem annyira fejlett, mint a nyugati.”⁴⁷ A jelentésből azt is megtudhatjuk, hogy Luttert „jó szakembernek tartják, aki munkaterületén szakmai szempontból nem esik kifogás alá, azonban igen befolyásolható, gyenge akaratú ember, amit az a tény is bizonyít, hogy Lakatos Imre és Mérei Ferenc fel tudták használni – az Eötvös kollégiumban és az egyetemen egyaránt – trockista politikájuk szócsövét.”⁴⁸

Lutter későbbi megfigyelése alapján képet alkothatunk az ötvenes évek elején zajló egyetemi belső harcokról. Nagy Péter irodalomtörténész, kritikus, aki „Borisz” fedőnéven jelentett az ÁVH-nak, és bejáratos volt Lutterék otthonába⁴⁹ 1952. július 1-jén írott jelentéséből kiderül, hogy Lutter a kiváló klasszika-filológus tudóst, Harmatta Jánost nem tartja tiszta jellemű embernek, mert saját karrierje érdekében ügyesen lavírozott Trencsényi Waldapfel Imre rektor és Szabó Árpád, a Latin Intézet vezetője között. Szidta a „két Waldapfel”⁵⁰ általa „elvtelennek” és „koalíciós” tartott politikáját, úgy gondolta, hogy egy éven belül ebbe bele fognak bukni. Felháborodott azon is, hogy Trencsényi rektor a kari ülésen a felszólalását nem úgy szokta kezdeni, hogy „kedves elvtársak”, hanem úgy, hogy „amint a professzor urak tudni méltóztatnak.”⁵¹ „Borisz” 1952. november 7-ei jelentése szerint az Eötvös Collegium volt igazgatója ismét szidta a Waldapfeleket „dinasztikus politikáját”. Megemlítette azt is, hogy megvédte egyik hallgatónőjét, akit azért támadtak, mert férjével 1947-ben kint járt Amerikában. A hölgy kérésére Lutter – mint az Ösztöndíj Tanács volt elnöke – igazolta, hogy ösztöndíjjal volt kint a házaspár az Egyesült Államokban, ami nem volt igaz; Lutter határozottan

emlékezett, hogy a hölgynek nem adtak ösztöndíjat, de mégis megvédte, mert nem akarta, hogy tönkrementek.⁵²

A „Gyöngyi” fedőnevű informátor 1952. október 28-án azt jelentette, hogy Székács Györgyné, Lutter tanársegédje az Idegen Nyelvek Főiskoláján azt nyilatkozta, hogy Lutter keveset tartózkodik munkahelyén, helyette inkább fordításokat készít, vagy a Rádióknak dolgozik. Emellett segített egy tanársegédnek, Hajdú Józsefnek elhelyezkedni a főiskolán, akit azért nem vettek fel tanítani az ELTE bölcsészkarára, mert tszcs-ben dolgozó apját internálták.⁵³

Rendkívül érdekes „Borisz” 1953. augusztus 1-jei jelentése Lutterről, amit egy június 29-ei beszélgetés alapján készített. Ez már hónapokkal Sztálin márciusi halála és majdnem egy hónappal Nagy Imre miniszterelnök híres parlamenti beszéde után volt, vagyis az enyhülés, az „új szakasz” elején. Lutter ennyire nyíltan még nem nyilatkozott meg.⁵⁴ „Borisz” szerint Lutter (kissé ittasan) szidta az elmúlt évek politikáját, panaszkodott a nemzetközi helyzetre, és a szocialista rendszer tarthatatlanságáról beszélt. Azt mondta, hogy Nagy Imre beszédét az internálótáborok feloszlásáról és az amnesztiáról, az életszínvonal emeléséről, valamint a gazdaságpolitika módosításáról véletlenül hallgatta meg a Lutter család. Utána kimentek a ház gangjára, „ahol teljesen meglepő kép fogadta őket: mindenki a folyóson, az emberek ölelkeztek, csókolóztak: egész éjjel olyan volt Budapest, mint Szilveszterkor, éneklés, kurjongatás hallatszott reggelig.” Lutter szerint a kiszabaduló internáltak aránylag kis problémát jelentenek, „az igazi problémát azok a tízezrek jelentik, akik a tervek átállítása folytán most a nehéziparból az utcára kerülnek, vagy akiket vissza fognak irányítani a mezőgazdaságba.” Úgy vélte, hogy Nagy Imre beszéde lényegében egy döntő elvi problémát vetett fel, „azt, hogy a polgári demokrácia vívmányait nem eltörölni kell és visszamenni a feudális önkény korába, hanem azt fel kell használni, tovább kell fejleszteni.”⁵⁵ Már csak azért is, mert ezekért a vívmányokért évszázadokig harcoltak, ezeket nem lehet egyik napról a másikra eltörölni. Lutter kijelentette, hogy a cél nem szentesíti az eszközt, „ő a célokkal teljesen egyetért, de a fasiszta eszközök a látszólag jó cél érdekében is negatív tartalommal töltődnek meg, amelyek azután a jó célok zátonyra juttatásában fejeződnek ki.” Úgy gondolta, ha a hatalom nem változtat sürgősen eddigi politikáján, „akkor itt előbb-utóbb krach lesz, mert ezt egy nép sem képes elviselni.” Azt is mondta, hogy „Sztálin tervszerű, gondos munkával kiirtotta mindazokat a zseniális embereket, akik Lenin koporsója körül állottak, s bevezette újra más szín alatt a cárizmus 300 éve jól bevált formáit [...]. Most, a halála után megpróbálják mindezt visszacsinálni, de nem fog nekik sikerülni, mert már hiányzanak azok a zsenik, akikkel más menetet lehetett volna adni az eseményeknek.” A Szovjetunióban lévő helyzet jellemzésére idézett egy 22 éves ösztöndíjast, aki leningrádi útjáról hazajöve csak annyit mondott a tanszékvezetőnek, hogy „Tibor bácsi, ne is kérdezz, mert úgysem felelek semmit. Én most tíz évig hallgatók, s az alatt úgyis rendbe jönnek a dolgok.” Ellenben Lutter nagyon dicsérte az angol diplomáciát és Winston Churchillt. A nemzetközi helyzetről meglehetősen pesszimistán nyilatkozott: egyáltalán nem bízott a koreai fegyverszünetben, és úgy vélte, hogy a következő háború a klasszikus hadszíntereken fog zajlani, vagyis Európában. Többször visszatért az ÁVH-ra, azt mondta, hogy az emberek csak nevetnek azon, hogy az ÁVH megszűnik és beolvad a Belügyminisztériumba, a valóságos helyzet az, hogy inkább az ÁVH nyeli be a minisztériumot. Hozzátette, hogy szerinte azért is elvinné a Hatóság, ha kérné a Munkásmozgalmi Intézetben a Szabad Nép első legális számát. Viszont pozitívan nyilatkozott Rákosi Mátyás enyhülő személyi kultuszáról. Említette, hogy a „bölcs vezér” egykor „gyakran járt a csarnokba, üzemekben beszélgetett az emberekkel, igaz, hogy akkor koalíciós idők voltak, de soha akkora nem volt a népszerűsége, mint akkor”, viszont manapság a Párt aligai üdülőtelepén külön vasrács őrzi Rákosi elvtárs részlegét még az ÁVH-s őrség területén belül is, ezért a főtitkártól sokan félnek, ám kevesen szeretik.⁵⁶

Lutternek a változásokkal kapcsolatos szkepticizmusára utal azonban, hogy az idézett június 29-i beszélgetésen azt mondta, hogy szerinte Lakatost nem fogják elengedni, mert politikai fogoly, ezért az internálás után inkább lecsukják. Nem így történt. „Kovács Gábor” fedőnevű ügynök arról tájékoztatta az ÁVH-t 1953. november 4-

én, hogy az amnesztia miatt kiszabadult Lakatos Imre 1953. szeptember 2-án elsőnek Lutteréket kereste fel. „Előzetesen telefonált neki, amikor Lutter hallhatóan megijedt, majd amikor felment hozzá, értésére adta, hogy csak aznap éjszakára ad neki szállást, és megkérte, hogy ne szójon senkinek arról, hogy nála aludt.” Az állástalan, otthon nélküli filozófus az elkövetkező hetekben még felkereste néhányszor a Lutter családot, akik némi pénzen kívül mással nem tudták segíteni. Végül talált egy olcsó szobát, és megkezdte életének rendbehozatalát (melyben Szabó Árpád és Mérei Ferenc is segítette).⁵⁷ Szabadulása után Lakatos többször beszélgetett az ország akkori helyzetéről egykori mentorával és barátjával. Lutter még szeptember 2-án este tájékoztatta Lakatost a politikai helyzetről, Nagy Imre beszédéről és hatásáról. Szeptember 24-én Lutter elmondta Lakatosnak, hogy szerinté kétféle ember van az egyetem professzorai között: a „reakciós”, aki fecseg és kimondja, amit gondol, és a „vonalas”, aki ugyanazt gondolja, mint a másik csoport, de elhallgatja. Lutter szerint emiatt van az, hogy a „politikai kinyírások” alapja a személyi ellentét, hiszen elvi ellentétek nincsenek az emberek között. Ehhez még hozzátette, hogy ha egy külföldi „teljesen szabadon járhatna itt 1-2 hétig, semmit nem venne észre az uralkodó terrorból, annyira álszentek az emberek és úgy meg tanultak hazudni.”⁵⁸ Emellett panaszkodott az elégtelen betegbiztosítási rendszerre és a nyugdíjügyekre. („Ma egy betegség koldusbotra juttat. Ha az ember már nem aktív, szemétdombra kerül. A létbizonytalanságnak ez fontos eleme.”)⁵⁹ Szeptember 28-án azt mondta Lakatosnak, hogy a „Párt vonala lehet, hogy jó, de az emberek kezelése jezsuita-pravoszláv módon történik. A tekintélyeket égbe emelik, a vélemény szabadságot képmutató módon eltörlik. A Nagy Imre-programot nem hajtják végre, nem engedi a „moszkovita pravoszlávia”, de még félnek is a tényleges és konkrét önkritikától.”⁶⁰ Október elején már arról panaszkodott Lakatosnak, hogy képtelen nevelni az akkor már egyetemista Éva lányát, teljesen elidegenedett tőle, és attól fél, hogy a lány egyszer „kipakol a Párt vonalát illető kételyeivel, és akkor őt hozza igen kényelmetlen helyzetbe”. Lutter Éva egyébként ekkor azon a véleményen volt, hogy szülei „szilárd meggyőződés nélküli kispolgárok, akik egyszer elkötelezték magukat a rendszernek, és azóta nincs más útjuk, mint kitartani mellette.”⁶¹

A következő évben folytatódott Lutter megfigyelése. 1954. június 2-án például azt mondta „Kovács Gábornak”, hogy „Átvettük a cári rezsim 300 éves örökségét, és ezzel a szocializmus ügyét 200 esztendővel vetettük vissza.”⁶² Július 22-én pedig úgy vélte, hogy a nyugati és keleti tábor között megegyezés nem jöhet létre, 3-4 év múlva kitör az atomháború, az ötmillióra felduzzasztott német hadsereg pedig ezúttal eljut Moszkváig. A háborúban a magyarok úgymint elpusztulnak, ezért kár néhány évnél tovább tervezni.⁶³

Október 6-án „Kovács Gábor” ismét meglátogatta Lutteréket. Lutter továbbra is úgy gondolta, hogy a harmadik világháború elkerülhetetlen, és a nyugatiak győzelmével fog végződni, mert nagy atomfölényük van, a szovjet blokk meg le fog maradni a termelés minőségében, megszervezésében stb. Hangot adott annak a nézetének, hogy a világtörténelem egyetlen kiútja az angol demokrácia, és hogy „ökö” volt, amiért 1946-ban nem maradt kint Angliában. Az ügynök azon kérdésére, hogy a szovjet kísérlet halálra van-e ítélve, Lutter azt mondta, hogy egy fordulat még megmentheti, de ezt az oroszok kívül más nyelven nem beszélő Georgij Malenkov⁶⁴ képtelen végrehajtani. Lutter szerint ehhez egy Trockij kellene, aki mert detektívregényt olvasni unalmas központi bizottsági üléseken. Az ügynök kérdésére, hogy Lutter teljesen „burzsoá-liberális” lett-e, azt felelte, hogy igen, és még hozzátette, hogy bízott Nagy Imre kormányprogramjában, de szerinté az megbukott, nem sikerült az életnívót növelni, sőt az tovább süllyedt.⁶⁵

Luttert ugyan 1953 tavaszán visszavették az MDP-be, de a fenti jelentések alapján úgy tűnik, rendszerellenes érzései megmaradtak. Bár kiadott néhány könyvet ezekben az években,⁶⁶ alapvetően nem találta a helyét. Bejárt az egyetemre órákat tartani, de munkatársait, kollégáit lenézte, és „hülyének” tartotta. A hallgatók sem szerették, arisztokratikus tanártípusnak tartották, s nem tudtak vele jól együtt dolgozni. Egyik hallgatója, Bartók Lászlóné például a következőképpen beszélt róla: „Lutter professzor rohan, azt hiszi, hogy mi már nagyon tudunk angolul, hadar, nem hajlandó ismételni,

pedig nem tudjuk lejegyzetelni az előadását, ő pedig nem tudom, miért, talán lustaságból, nem ír jegyzetet. Minden tanár ír, csak ő nem. Akinek nyelvtudásuk gyengébb, azok nem tudják Lutter professzort egyáltalán követni.”⁶⁷ Az Idegen Nyelvek Főiskoláján is az volt kollégáinak véleménye, hogy Lutter „megbízhatatlan, nem őszinte, kétszínű ember”.⁶⁸

A „kémgyanús”, „trockista”, „arisztokratikus” és egyéb kellemetlen jelzőkkel illetett Lutter személyi dossziéját végül 1956. július 25-én lezárták, és irattárba helyezték az államvédelem emberei, mert „konkrét ellenséges tevékenységet” részéről nem tapasztaltak. A dosszié lezárására vonatkozó javaslatban azt írták, hogy a British Council által rendezett előadásokon Lutter hivatalosan vett részt mint angol tolmács, és „nem merült fel olyan adat, hogy tudott volna arról, hogy Göncziék hírszerzéssel foglalkoznak.”⁶⁹ 1960. június 9-ei haláláig nem is került újra az államvédelmi szervek látókörébe.

Lutter Tibor, a „rég” Eötvös Collegium utolsó igazgatója hiába volt az MDP tagja, hiába alakított ki jó kapcsolatot a rá bízott intézmény kommunista tagjaival, a politikai rendőrség mégis megfigyelte. A Collegium felszámolása után sem került ki az ÁVH látóköréből, sőt még az „új szakasz” alatt sem. Esete rámutat a totális rendszerek egyéniséget elnyomó működésére: még azokat az embereket is igyekeztek minél jobban ellenőrizni, akik az állampárt tagjai voltak, és többször is hitet tettek az uralkodó ideológia mellett.

- ¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Papp Istvánnak kutatásaim során nyújtott segítségéért és tanácsaiért.
- ² Az Eötvös Collegium történetéhez lásd *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. (Eötvös-füzetek új folyam, X. Szerk. Nagy József Zsigmond – Szijjártó István. Budapest, Eötvös József Kollégium, 1989.), *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. (Szerk. Kósa László. Budapest, Eötvös Collegium – GIFT Kft., 1995.) című műveket. Az 1945 és 1950 közötti időszak történetéhez pedig lásd Papp István: *Az Eötvös Collegium helykeresése 1945 és 1950 között*. (In *Keresztury Dezső, az Eötvös Collegium igazgatója (1945–1948)*. Tanulmányok. Szerk. Paksa Rudolf. Budapest, Argumentum Kiadó – Eötvös József Collegium, 2004. 49–65.) című tanulmányát.
- ³ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.1.5. O-8528. Dr. Lutter Tibor.
- ⁴ Petrikné Vámos Ida: *Iratok a Történeti Hivatalban. Vázlat a volt állambiztonsági szervek iratanyagának irattani feltárásához*. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 1999. 29–60. 56.
- ⁵ ELTE Levéltár, Eötvös József Collegium Levéltár 35. doboz, 12. dosszié.
- ⁶ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 5. Dr. Lutter Tibor önéletrajza, Tombor András: *Az 1932-es kommunista szervezkedés a Collegiumban*. In *Szabadon szolgál a szellem*. i. m. 127–137. A szervezkedésben csak néhány diák vett részt, akik kommunista röpiratokat és hírleveleket terjesztettek, valamint igyekeztek kapcsolatot tartani más kommunista sejtekkel. A lebukás után a diáksejt vezetőit kirúgták a Collegiumból, és kizárták őket az összes magyarországi egyetemről.
- ⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 43. Lutter Tibor önéletrajza.
- ⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 5. Dr. Lutter Tibor önéletrajza.
- ⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 5–6. Dr. Lutter Tibor önéletrajza.
- ¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 15. Jelentés. 1948. január 14.
- ¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 17. Jelentés. 1948. október 5.
- ¹² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 33. Jelentés. 1950. augusztus 30.
- ¹³ Ungvári Tamás: *Eltárs és spicli jár a csöndben*. Részlet egy önéletrajzi esszéből. *Beszélő*, VIII. évf. (2003) 11. sz. 70. Köszönöm Nagy Jánosnak, hogy felhívta figyelmemet erre az írásra.
- ¹⁴ Papp István: i.m. 60.
- ¹⁵ Köztük a hangadók az alábbi személyek voltak: Lakatos Imre, Frankl (Falus) Róbert latin–görög szakos „kitűnő kommunista”, Mihályi Gábor francia–angol szakos, Kardos (Pándi) Pál magyar–angol szakos „igen jó kollégiumi elvtárs”, valamint a „fejlődőképes” magyar–angol szakos Bodnár György, későbbi kollégiumi párttitkár. A kollégiumi MDP-szervezet tagjairól és tagjelöltjeiről készült jellemzések. In *Szabadon szolgál a szellem*. i.m. 224–227.
- ¹⁶ Lekli Béla: *Szemelvények a régi Eötvös Kollégium utolsó éveinek történetéhez (1945–1950)*. *Levéltári Szemle*, XLV. évf. (1995), 3. sz. 52.
- ¹⁷ Életéhez lásd Long, Jancis: *Lakatos Imre Magyarországon*. (*Magyar Filozófiai Szemle*, XLIII. évf. (1999), 4. sz. 251–308.) című tanulmányát és Bandy, Alex: *Chocolate and Chess (Unlocking Lakatos)*. (Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.) című művét.
- ¹⁸ Lakatos Imre: *Eötvös Collegium – Györffy Kollégium (Az Eötvös Collegium a mérlegen)*. *Valóság*, 1947. február. 107–124.
- ¹⁹ Fodor András: *A Kollégium. Napló, 1947–1950*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1991. 186.
- ²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 28. Jelentés. 1950. július 4.
- ²¹ Ungvári Tamás: i. m. 72.
- ²² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 9/1–2. Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében I.
- ²³ Long, Jancis: i. m. 276.
- ²⁴ Szigeti József (1921) marxista filozófus és esztéta. 1939 és 1944 között volt az Eötvös Collegium tagja.
- ²⁵ Long, Jancis: i. m. 278.
- ²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 9/3–11. Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében II.
- ²⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 49. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1950. november 27.
- ²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 9/4. Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében II.
- ²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 9/4–5. Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében II.
- ³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 9/10. Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében II.
- ³¹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 26. Jelentés. 1950. május 9.
- ³² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 27. Jelentés. 1950. június 22.
- ³³ Long, Jancis: i. m. 282., 289–290.
- ³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 33. Jelentés. 1950. augusztus 30.
- ³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 27. Jelentés. 1950. június 22.
- ³⁶ Makai Mária Mariann, az Oktatási Minisztérium tisztviselője, akit „hazafias” alapon szerveztek be ügynöknek. ÁBTL 2.2.2. 6-os karton. „Vladimir”
- ³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 28. Jelentés. 1950. július 4.
- ³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 35–36. Jelentés. 1950. szeptember 7. A jelentés végén az informátort utasította Rák Vilmos államvédelmi (áv.) alhadnagy, hogy „más alkalommal is keresse fel Luttert és a beszélgetés során szerezzen értesülést jelenlegi magatartására vonatkozóan”.
- ³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 39. Operatív összefoglaló. 1950. szeptember 28.
- ⁴⁰ Vagyis olyan intézménnyé, ahol olyan tehetséges ifjak laktak és dolgoztak volna, akik már lediplomáztak és doktori munkájukat készítették.

- ⁴¹ Papp István: i. m. 63.
- ⁴² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 49–50. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1950. november 27.
- ⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 52–53. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1950. december 12.
- ⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 55–56. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1950. december 19.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 58. Jelentés. 1951. március 19.
- ⁴⁶ A család (Lutter és felesége, valamint két gyermekük: Éva és az 1940-es születésű Tibor) a jelentés keletkezésekor a Mártírok útján (XI. kerület) lakott az 54. IV. 2/a szám alatt. 1945 áprilisától 1948 októberéig a Fő utca 42. I. 1. szám alatt, utána az Eötvös Collegiumban (XI., Nagyboldogasszony útja 11–13. sz.) éltek 1950 júliusáig.
- ⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 58–59. Jelentés. 1951. március 19.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 60. Jelentés. 1951. március 19.
- ⁴⁹ Kartonja szerint Nagy Pétert „terhelő adatok” miatt szervezte be az államvédelem. ÁBTL. 2.2.2. 6-os karton. „Borisz”.
- ⁵⁰ Trencsényi Waldapfel Imrére és testvérére, Józsefre gondolt Lutter. Waldapfel József (1904–1968) irodalomtörténész 1949-től haláláig az ELTE I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék vezetője és a Magyar Irodalomtörténeti Intézet igazgatója volt.
- ⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 63–65. Jelentés. 1952. július 1.
- ⁵² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 68–69. Jelentés. 1952. november 7.
- ⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 66–67. Jelentés. 1952. október 29.
- ⁵⁴ Ezt a jelentést vevő Zsiga Ferenc áv. hadnagy is így értékelte.
- ⁵⁵ Lutter szerint ennek három nagy vívmánya van: a személyes szabadsághoz és védekezéshez való jog („Habeas Corpus Act”); a kidolgozott tételes jog, amit független bírói kar véd; és a nép képviselőit a népet érintő ügyekben meg kell hallgatni, s szavuk döntő.
- ⁵⁶ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 73–77. Jelentés. 1953. augusztus 1.
- ⁵⁷ Long, Jancis: i. m. 291.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 78–79. Jelentés. 1953. november 4.
- ⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 79. Jelentés. 1953. november 4.
- ⁶⁰ Uo.
- ⁶¹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 80. Jelentés. 1953. november 4.
- ⁶² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 94. Jelentés. 1954. június 7.
- ⁶³ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 86. Jelentés. Dátum nélkül.
- ⁶⁴ 1953. március 6. és 1955. február 8. között a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 87. Jelentés. 1954. október 9.
- ⁶⁶ Lutter Tibor: *Johathan Swift*. Budapest, Művelt Nép, 1954., uő: *John Milton, az angol polgári forradalom költője*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956.
- ⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 94–95. Jelentés. 1954. június 7.
- ⁶⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 98. Jelentés. 1955. szeptember 22.
- ⁶⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 101. Javaslat. 1956. július 25.